

Ружица КОМАР*

МАРКАЦИЈЕ ДРУШТВЕНИХ ДЕВИЈАЦИЈА У ТРИ ЂОПИЋЕВЕ ПРИПОВИЈЕТКЕ („Коза”, „Јеретичка прича” и „Избор друга Сократа”)

Апстракт: – „Шта ћеш, наше било и прошло. Кад идеш ти, идем и ја. Жао ми само овога твога јарета, тек је очима прогледало. Знам ја, рођено моје, како је то, имала сам и ја свога Илију, јела си из његове руке, док си још била оволицна козица... Мој Илија, јабуко дивија... мој Илија пјесмо најмилија ... Ето ти, још ћу и забугарити од моје туге небрежне, црна сестро моја...”

Кључне ријечи: *сатира, хумор, еротично, критика, њераса, вила, лажи, ошћенје, ловци, њошћинавање, коза, њас, ајсурд, редослјед.*

Наведени текст, завршетак приповијетке „Коза” може да послужи за илустрацију универзалне мелодије Ђопићевог језичког ритма дубоке рефлексивности.

Уочљиви хумористично – сатирични тон и зачућеност дјечачког смјешка, хармонизирају порукама из цјелокупног обимног дјела, разних врста и родова.

У непрекидној борби, из осјећања апсурда и отуђења, из отпора и огорчења обликују се сатиричне жаоке. Често су неизбежне за катарзу трагичних осјећања.

Структуром три наведене приповијетке, преплет смјеха, хумора и комике прелази у посебну сатиру, с призвуком трагике.

Језгровитом нарацијом, под алегоричним насловима: „Коза”, „Јеретичка прича” и „Избор друга Сократа” нијансиране су специфичне а типичне девијације из историје друштвеног развоја. Иначе, у прозним и драмским дјелима, Ђопић на конкретно сликовитим примјерима дехуманизације развија универзалне поруке, за сва времена.

* Ружица Комар, књижевница

Поруке су изоштрене из слојевитих слика о појавама бујања друштвених девијација, под плаштом прокламација једнакости и правде. Иза завјеса обећања, у име народа, скрива се трка за позицијама и личним привилегијама. Портретисани носиоци мана, често су бивши борци, који се преображавају у супротности. Тако, на примјер, у причи метафоричног наслова „Одумирање срца”, Сека, некадашња болничарка из рата, постаје роб властитој маски о важности руководеће позиције. Одржавајући умишљену величину, заборавља на обавезе. Отуђује се од себе и од потреба околине. Срдачност и солидарност претапа у вјештачку комуникацију са узвишеног пијадестала. Критика сличних појава најпотпуније је артикулисана реkvизитима хумора и сатире. Лакоћа аутентичног смијеха упозорава о тежини изопачености. Блендира углове превара племенитости Николетине Бурсаћа, епског јунака коме је борба за правду вид живљења. Љубављу епског јунака, лирског срца Ђопић исписује универзално дјело, као хроничар времена, друштва и карактера људског, уопште.

У свјетској ризници сија рефлексивност недовољно познатог и нечитаног Ђопићевог језика. Актуелношћу и критичношћу покреће нерв одговорности због неукротивости људске злоће. Непосредно, слојевитим значењима смијеха маркира појаве заборавности и занесеност површним ужицима паролашких и плакатних пречица. Алармира о неопходности развијања критичке мјере за истине и лажи. Вишеслојна значења Ђопићеве умјетничке стварности, упозоравају на погубно дјеловање друмских разбојника, који се намећу као регулатори универзалног и појединачног времена. Добронамјерну критику упућује надобудним умјетницима који учествују у извртању вриједности. На примјер, у „Голубијим временима.” исмијава турнеје, парадирање стиховима, трошење времена, и слабу употребу можданих вијуга, срца и ногу, појаве које води атрофирању, одумирању свих човјечијих органа, што је тема посебних приповиједака.

По диктату срца љубави, искреним надахнућем у борби за правду, Ђопић ствара фреску рефлесија о људској трагици, уопште.

Импулс завичајног народног језика, особено жуди за правдом, гласом кочићевског крајишког менталитета, са граничних кодова збиље и фантастике. Реченицом исклесаном откуцајима срца пулсира емоционална ширина мисаоности, у трагању пута свељубави. У озрачењу амбијента дјетињства, уз лик-симбол дједа Рада лепезира животна филозофија. Зрачи лице енергијом људскости пространог пејсажа. Из несклада спољашње грубости и унутрашње мекоће душе, одмотава се наративна

основа хумористичних боја. Лепрша, грана загонетке и одгонтеке са раскрсница, изнова, пред дјелимичностима одговора. Са прага, индивидуалним даром посијано биље цвјета у башти бескраја. Дешифрује, латентно, кључеве заблуда. Трага за узроцима и посљедицама несклада личности и друштвених норми. Наративним нитима проткана врцавост и тишина смијеха, изоштрава значењске распоне несклада спољашњег и унутрашњег бића, од неукости и наивности насупрот интелектуалној перфидности плана и прописа.

Егзамплар Ђопићеве умјетности метафорично-алегоричног израза и рефлексивности јесте приповијетка „Коза”. Специфична симболика хармонизира у ширини критике друштвених девијантних појава. Антологијске је вриједности, у сложености значења јединствене структуре. У око деведест редова, тема се развија кроз фабулу градационих слика, с ликовима, симболима добра и зла. Тема је лоцирана конкретно у примјени законског прописа о уништавању коза, у зумирању питања човјекове усудности и злоће. С једне стране је моћ законодавне власти, оличена у послушности чиновника. Са друге је немоћ у лику старице, симбола борбе насупрот људске злоће. На било ком језику човјечанства Ђопићева приповијетка „Коза”, може да буде уџбенички примјер за умјетност ријечи, која буди и може да пробуди свијест и савјест.

Приповијетка се доима као гротеска, са типично шароликим изражајним поступцима, којима се продубљено проблематизирају друштвене девијације. У композиционој структури, сваки и најмањи знак синхронизује токовима мисаоне цјелине. Функционише у разуђености назнака кључева могућих и немогућих узрока дехуманизације, било гдје и када. Слојевитост израза са свих нивоа усклађује значењску полифонију. Мелодију обликује синтакса богате лексике, с ритмом народног говора. Егзотично звучање доприноси укупној експресији. Сјенчи и тонира карикатуралне портрете и ситуације.

Ситуација примјене прописа о уништавању коза опсервира о апсурдним законима, уопште. Показује стране драстичног отуђења. Посебно, отуђење законодавца од народа. Очитује се у фабуларним сликама безосјећајности чиновника, у разговору са старицом у црнини. Профилирани као симболи насиља, чиновници не виде и не чују старицу, којој је коза једино што је остало у животу. Градационо се рачва мисаоност, до момента кад старица, на прагу трошне кућице у камењару, разговара са козом. Та слика поенетира жаоке које теку од почека, препелтом алузија, симболике, ироније у оквир сатире, трагичног осјећања. Увјерљиво, у

причи која се доима као бајка страве с елементима басне, зазвучи ритам пјесме. Метафорично вишезначењски, као вид борбе и као ехо живота.

Наиме, у монологу, разговору, старичина тужбалица илуструје снагу духа и опирање злу. Истовремено је, као поента у поенти израз не-пресушног бола, и крик је за животом. Као извор са врелог каменог огња, из жедне душе, из патње је импулс који може да оживи, бар, у сјећању, мртвог сина Илију. Трен, кад је „забутарила” као да, унапријед, осуђени живот продужава.

Пјесма је и чупање од бола, мотивисана из неравноправне борбе са чиновницима, кафкијанско-камијевских обриса. Узалудна су објашњења о томе шта коза значи. Они ревносно извршавају наредбу, уз грашке зноја са чела. Чиновници дјелују као дијелови металног механизма у невидљивом апсурдном строју.

С друге стране, старица, „лебди „, како једна лексема, есенцијално, функционише у дочаравању суштине односа. Глаголски облик „лебди” продубљује метафорику слојевитог значења. У драматичности смијех није смијех, ни ријеч није ријеч већ нешто слично грчу, који је без упоришта и ослонца. Портрет сиротице симболише доброту, која се не предаје злу. Иако је пред законом немоћна жртва, снажна је супериорном срчаношћу, што карактерише јунаке, симболе народног отпора, у Ђопићевој прози.

Необични дијалог из канцеларије открива дубине јаза између моћи власти и немоћи народа, у кругу борбе добра и зла. Жртва тражи мрву права за егзистенцију, непосредно, угрожену прописом. Гротеском се развија критика отуђене власти. Каквог смисла има власт и друштво које законским прописима, „палиграпима”, како би рекао Давид Штрбац, уништава егзистенцијалне изворе? За старицу је коза више од извора за голу егзистенцију. Није само хранитељка већ је утјеха и разговор. Као људско је и једино блиско биће које оживљава сјећање на сина Илију, са чијих је дланова јела кад је била јаре, „оволицна”. Племенито саучествује у патњи старице, која конкретни пропис доживљава као убијање и сјећања на мртвог сина. Законску моћ невидљиве наредбе, стоички подноси, на путу у нестанак, зацртан и подвучен „палиграпима”.

Значењски валери, трагају о поријеклу зла невидљивог и видљивог. Зло као да потиче, по бајковитом коду, од аждаја, змајева и вјештица. Дјелује преко изасланика чиновника видљивих и послушних. Упркос томе, старица са њима саосјећа, кад се презнојавају од врућине, против које, иако су власт, не могу ништа. То подвлачи наивност симбола добротe и појачава жаоке на понашање власти. На том плану, посебно значење до-

бија старичино запажање о томе да је предност што постоји власт, која види и чује, у односу на невидљиву наредбу, којој се не може ни жалити. Њено промишљање да чиновници не смију другачије него по наредби, степенује критику. Добија на интезитету, у механичком ословљавању жртве са брате и мајко, и у старичином виђењу чиновника блиских, по невољи. Жртва трага у слугама зла трачак доброте. Али, отупјела људскост понавља да козу и њено јаре треба ликвидирати, што истиче узалудност њихових очију и ушију, јер ништа не виде и не чују, осим наредбе. Умишљајући да раде важан друштвени посао, констатују да ће и јаре бити коза, кад је старица заиграла „на лагашну сламку самилости”, и упитала: „зар и јаре?”. Потом, наивно дјечије срце старице обраћа се чиновницима, као блиским бићима: „...да се мени мој Илија вратио, јединац мој лако бих ја козу прежалила.”

Они не саосјећају, већ се врпоље, као у „оклопу”, пошто су странку позвали због другог предмета. Брзо реагују да растумаче о којој је војсци ријеч, након сатиричног исказа: „Све су војске једнаке, купе нам дјецу као врана пилиће, ти, чемерна мајко, чекај и копни.” О чиновничкој ревности је илустративна алегорија: „поче да се костријешу власт”. Насупрот моћи видљиве власти и невидљиве наредбе, израња снага духа античке мудрости, кроз савладавање патње:

„А шта ја знам, синко мој, које смо ми, које они, тек-нема мога Илије”.

Из срчане борбе за даровани животни трен истиче филозофска антиратна порука егзистентна у цјеловитом Ђопићевом дјелу. Дамарима старице пулсира бол, оплемењен настојањем да одржи живот козе, бар. Вје рује у постојање доброте и тамо гдје нема људскости. Уклапа се у галерију специфичних Ђопићевих ликова, симбола народног отпора. Не осуђује и не мрзи власт већ је, скоро, сажалева, због неразумијевања вриједности живота. Након што је, изнова, осјетила тежину невидљивог камена, обликованог исказом власти: „Шта ћеш”, с тежином камена који је понијела од Илијине погибије, старица одлази трошној кућици, у камењару. У преосталом времену, с козом наставља разговор, и започиње пјесму, тужбалицу, којом дозива сина, иако је свијет крцат негостољубивим законима. Катарзични излив тужбалице, као поента у поенти понетира антиратне поруке. Осуђује све апсурдне прописе људске злоће. Страдалник уз козу и њено јаре, као човјек уз човјека оживљава изгубљени трен, било када и било гдје.

Тема девијантних појава из подјела на власт и друге опсервирана је, посебно, у двјема приповијеткама: „Јеретичка прича” (195 о.) и „Избор друга Сократа” (1954). Критички фокусирају појаве грабежљивости, ма-

лограђанштине, покондирености, умишљености, успон власти, полтронство, лаж и лоповлук. Ови мотиви заокупљају пажњу, у свјетској, од античке, од Аристофана, до, на примјер, српске књижевности у Стеријиним, Нушићевим и Домановићевим дјелима. За разлику од многих, Ћопић, чешће, употребљава аутентичне топониме, документарно и репортажно, као средства бојења сатиричних жаока, као у ове двије приповијетке. Аутентични топоними подцртавају алегорично-алузивне слојеве. Критика дјелују провокативније у конкретно именованој земљи и њеним вилама, терасама, плажом, ловиштем, мјестима развоја фабуле. Нарација је нијансирана документарним, док неименовани простор и ванвременски амбијент приповијетке „Коза”, бајковитом димензијом, снажније продубљује универзалност значења.

Тако су, у приповијеткама „Јеретичка прича” и „Избор друга Сократа” представници власти, носиоци негативности, портретисани као неодвојиви дио аутентичног топонима с вилом и ловиштем. Док је друга страна, класа изван виле, скоро, невидљива, у хуци иза велике плаже. Назире се из површних коментара оних са терасе, или је оличена у послушности ловаца. Њихове особине послушности и пасивности у супротности су са моралним атрибутима старице, симбола доброте народа у приповијети „Коза”. Стога, уз жаоке на власт, у ове двије приповијетке, исмијава се менталитет доброте, која се огледа у полтронству, оданости, послушности, неразмишљању, и задовољству због услужности свемоћној власти. Дио власти је заклоњен прокламацијама социјалистичке демократије, а која нема стварно покриће. Јер, од народа су издвојени министри, генерали персонални службеници, и другови ловци. Забављају се у лагодности привилегија, и не размишљају о понашању супротном прокламацијама једнакости. Тај агресивни занос подржава послушност и оданост простих ловаца, који помажу и „препарирањем” ловишта да боље лове другови ловци, високи руководици. Једни и други су предмет исмијавања Сви, на различите начине, као у неком сну, подржавају манипулисање једних од других. Највећу корист убирају високо позиционирани.

Они самозадовољно ушушкани у плашту социјалистичког имена, заборављају на обавезу стварања једнаких услова рада. Солидарност, из сјећања, просине маглом пропланка, и брзо нестане као непожељна појава. Не занима их како живе они иза велике плаже. Али, министар је забринут због обима стомака, док се, нарцисоидно, уљуљукује у огледалима лажима и ласкавим ријечи. У лажима и ласкањима се одвија комуникација у ланцу, од нижег до вишег персонала. Синтагма „величанстве-

на досада” сажима бесмислену атмосферу са издвојене терасе. Та површност у дехуманизацији је тло за клице апсурдних прописа, попут онога о уништењу коза.

Сатира о дојучерашњим борцима за правду, декорисана је обилатим паролатама и плакатама у ресторану ловачког удружења. Плакате, пред изборе управе ловачког удружења, карикирају социјалистичку демократију, која би требала да ослобађа стваралачке могућности. Продубљује се рефлексивност о власти, која заборавља смисао владања и постојања. Од те заборавности, из тих породичних кругова, кораци власти асоцирају на перфидне друмске разбојнике, заштићене именом демоса. Колико је тешко појединцу и демосу да сачува људско лице? Упозорава и глас шетера из „Јеретичке приче”, показујући на кола лажи. Пут је у сарадњи, ако постоји могућност за међусобно уважавање, као у приповијети с насловом, такође, аутентичног топонима, Варцар –Мркоњић. У том мјесту, планетраној тачки на вјетрометини разних војски, три сусједа, Ариф, Јозо и Ђука одржавају људскост у ратној катаклизми. Захваљујући међусобном уважавању и сарадњи, одолијевају војскама, газдама и слугама. Једном су их, на кратко, завадили друмски разбојници. По издржаној затворској казни, због, наводног, раширивања међунационалне мржње, нико их више није завадио. Иако су сталне мете друмским разбојницима, поријеклом, понајприје, са тераса и ловишта, који завађају ради очувања привилегија. То се види у императивности министрове свастике, која тражи: премјештање музике са велике на малу терасу виле, специјалне пропуснице, не допушта критике, оптужује и прозива све што јој се не свиђа. И, остали, министар, помоћник министра са женом, генерал, неодређене звјерке, начелник персоналног, неколико баба и стараца, сви су агресивни, површношћу и испразношћу духа. Нису далеко од драстичног насиља да би задржали незаслужене позиције, што је карикирано у сновима. Помоћник министра сања успон у власти, и да се, након што му жена умре, ожени министровом свастиком, она не може да се одлучи за женика, прецењујући себе као једну једину, док презире хуку од народних одмаралишта.

Наративни токови хармонизирају поруке о превареним надама народа. Развијају се од прве иронизирајуће реченице, као са почетка „Јеретичке приче”, из описа виле: „Грађена је за вријеме старе, труле, ненародне ... итд. Југославије”. Развојем до краја фабуле, име аутентичне земље као и лексеме из дневних говора провокативније дјелују на плану маркација друштвених девијација.

Из слике покондирености и „величанствене досаде” издвојен је лик шерета, симбол отпора и побуне. Допливава са велике до мале плаже уз терасу да пријатељу министру пријатељски каже: „Лажу, богомаи, ништа им не вјеруј!”

Међутим, добронамјерно упозорење није, увијек, препознато као ни поруке универзалног језика умјетничког дјела, које није прихваћено пријатељски. Повод је осуђивања због погрешног читања, као „Јеретичка прича.” Бранко Ћопић је њен првобитни наслов „Издвојени круг” замијенио, по сугестији пријатеља Душана Костића, како Костић, касније, казује у интервју, који је забиљежио Велизар Бошковић. Могуће да је сам наслов „Јеретичка прича” привукао пажњу читалаца који су себе видјели на тераси виле. Услиједило је прозивање Ћопића, искреног борца као да је издајник, и да ствари гледа из „дабље перспективе”, како је морао рећи Скенедер Куленовић, Ћопићев пријатељ, сапутник и сапатник. Критика универзалним језиком умјетничког дјела, одјекнула је као непријатељски напад. Та је, иначе, карактеристична појава потврда недовољности стваралачке слободе, кроз историјске етапе. Сличне појаве, надахнут стваралачком борбом, Ћопић, из вјечности, одгонета, у видљивом и невидљивом свијету, у бојама сљеза, из баште дјетињства. Гласом супериорног духа, сличном његовом бомбашу Ђурајици, опомиње: „Их како је све чисто и бијело као да на овом свијету и нема рата”.

Једна реченица, погледом раздраганог и болног смијешка, може да окрене кола од суноврата истина. Указује на посљедице урушавања међусобног уважавања, на слијепце с очима, о ушима које не чују. Глас критике тражи изграђивање у раду и стваралачком ослобађању такмичарских импулса. Без уплива лажи и обмана, полтронског менталитета. Ове идеје се гранају из теме о варању и самозаваравању лажним вриједностима, а поводом избора управе ловачког друштва, у приповиједи „Избор друга Сократа”. Свјетску и често варирану тему, Ћопић, овдје, артикулише симболима: ловац, ловачко удружење, пас, процес избора управе, име Сократ. Лексема ловац, као сваки знак алегорично-метафоричне нарације синхронизује у сложеним значењима, исмијавајући лаж, као принцип живота. Ловац је појединац дио укупног биначког тијела, подијеленог на двије веће скупине, на ловце другове, високе руководиоце и друга група су прости ловци, послушници. Јединствени су у процесу избора управе, по такозваном „спонтанитету”. Стара управа креира „спонтанитет”, чему се нико не противи. Одвијање фабуле интезивира жаоке о успјешности лова и рада, у лажима, далеко од прокламоване демократије. Продубљена иронија коореспондира у густини симбола. Симболи

функционишу складно, почев од плаката до подјеле ловаца, којима заједничка страст за ловом не умањује разлике у квалитету живота. Слијед фабуле отвара сцене шекспировске позорнице о трулости друштвених односа, сугеришући нужност темељних промјена. Поентиране су новелистичким обртом. Мада је стара управа припремила „спонтано” предлагање свих, које је фиксирала за нову управу, непланирани приједлог је унио забуну. Стилски шаролики реквизити дочаравају атмосферу апсурда, карикирање памети, лажи, и конспирације бирача. Суочавају се са чињеницом да су за члана управе изабрали пса, с именом Сократ, који је симбол древне мисаоности. Избор Сократа који је пас, а пас симболише вјерну послушност и оданост полтрона, поентира слику огрезлости у лажима, као и присуство страха. Страх избија из конспирације о томе да је новоизабрани послан одозго, по наредби. Значење појма наредба у овој приповијети, степенује негативности, док у приповијети „Коза”, уз ово посједује усудну значењску конотацију. У служби је портрета морала старице у отпору чиновницима, поданичком менталитету, који носе ловци и персонални службеници са терасе. Заједничка проицљивост таквог менталитета је карикирана, конспиративним исказом бирача: „можда је дошла директива одозго да се изабере тај друг”. Насупрот моћи директиве одозго и невидљиве наредбе, симбол отпора је, у својој је патњи сирота старица.,а у „Јеретичкој причи” глас шерета, с упозорењем министру.

У све три приповијетке, алегорично-метафоричним слојевима егзистирају жаоке због неодговорног аплаудирања идили ловишта у лажима, законима апсурада, и атмосфери терасе издвојене виле. Аутентична симболика у нарацији синхроног нијансирања спиралама смијеха и сатире, филозофски медитира о људској судбини.

Из свијета умјетничке стварности, са треперавих граница стварног и фантастичног, ритам језика племенитог срца означава видљиве и невидљиве кључеве друштвених манипулација. Изузетна Ђопићева умјетност, може да дјелује као будилник свијести, за испит савјести, по давном налогу Светозара Марковића о улози књижевника, као пробудјене свијести народа. Укупним дјелом, Ђопић буди ријеч доброте на све стране свијета, иза, са и испред Грмеча. Зове од отуђења из апсурда ратног и поратног тока.

Модерни сензибилитет, пријатељском љубављу, обраћа се знаним и незнаним праговима прогнаника разних меридијана. Дозива иза дува-ра, иза брда и океана на суочења из обмана, у личним и огледалима других и другачијих бића. Ђопићев изворни језик трепери бескрај вибра-

ција добронамјерне критике, артикулисане смијехом и болом особене сатире. Оплемењује естетским и катарзичним доживљајима, одгонетањем смисла постојања, дарујући трен радости, у роси, у зраку сунчевом ослонац пољуљаном кораку човјека и човјечанства, измученог ратним катаклизмама.

Ružica KOMAR

MARKINGS OF SOCIAL DEVIATIONS IN COPIC'S THREE SHORT STORIES
("The goat", "The heretical story" and "The choice of comrade Socrates")

Summary

Comic-satirical discourse is characteristic of the Copic's impressive art of words. By way of observation of the specific social deviations, certain types of humour and comedy evolve into satire or even the grotesque and tragedy. Straight forward and smooth sentences, perfused with rich lexis, shape the world of the artistic reality, which borders on the fictitious and factual, and unable the breadth of the cathartic experiences and philosophical reflections. Three short stories, namely 'The goat', 'The heretic story' and 'The choice of comrade Socrates' are prime examples of the thematic and expressional similarities and differences. The universal scale of meaning of humour conveys the difficulty of the human drama on the basis of the concrete situations of absurdity, alienation, malice, senselessness of legislation, conceit, poltroonery, mendacity, avarice, typical negativities that emerged in the courses of development of the human society.

Key words: *satire, humour, the grotesque, criticism, terrace, villa, lie, alienation, hunters, subjugation, the goat, the dog, absurdity, order*